

Perkūno ir aitvaro etimologijos

Norbert Ostrowski

Krokuvos Jogailaičių universitetas

Bendrosios kalbotyros ir indoeuropeistikos katedra

norbertas@poczta.onet.pl

STRAIPSNYJE APTARIAMOS *perkūno* ir *aitvaro* (slie. *aitvaro*) etimologijos. Abu daiktavardžiai vertinami kaip naujadarai, bet abiejų žodžių daryba pagrįsta iš ide. prokalbės paveldėtais darybiniais procesais.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: aitvaras, baltų mitologija, etimologija, istorinė daryba, perkūnas.

1) Pranas Skardžius savo straipsnyje (1963; 1998) aprašė surinktas jo laiku egzistavusias *perkūno* etimologijas, kurios iki šių dienų mažai papildytos. Įvairūs etimologijos variantai susiję su dviem invariantais:

- a. Daiktavardis *perkūnas* padarytas iš veiksmažodžio **per-* ‘mušti’ (plg. lie. *perti*, *-ia* ‘mušti, pliekti; mazgoti’; ssl. *perq*, *pbrati* ‘mušti; skalbti’) su priesaga *-ūnas*.
- b. Daiktavardis *perkūnas* vertinamas kaip darybinis žodis ide. **perk^wu-* ‘ąžuolas’, plg. lo. *quercu-s* ‘ąžuolas’ (< **perk^wu-s*) ir go. *fairhwus* ‘Welt’ < *‘Lebensbaum’ (Casaretto 2004, 194), žr. Hirt 1892, 479; Brückner 1993, 414; Mažiulis 1996, 265.

Pagal pirmąją etimologiją *perkūnas* siejamas su veiksmažodžiu *perti*, *-ia* ‘mušti, pliekti; mazgoti’, toliau su ssl. *perq*, *pbrati* ‘mušti; skalbti’, o kaip atitikmuo cituojamas slavų *perunь*. Pagal

antrąją etimologiją *perkúnas* – tai darybinis žodis iš ide. daiktavardžio **perk^wu-s* ‘ąžuolas’.

Vis dėlto pirmuoju atveju kyla keletas klausimų. Pirma, niekur nėra paliudyto veiksmažodžio **perkti* su priebalsiu /k/. Antra, jeigu etimologizuotume iš *perkúno*, rusų kalboje laukiamą forma būtų **perekyn*, bet juk tokios formos nėra (lenkiškai būtų **przekin*). Ir, svarbiausia, keldami hipotezę, kad buvo veiksmažodis **perkti*, turėtume pritarti, kad *-únas* yra priesaga, bet tokia priesaga visada turi tvirtagalę, o ne tvirtapradę priegaidę (kaip *perkúnas*). Su priesaga *-únas* daromi *nomina agentis*, pvz., *atėj-únas* ← *atėiti*, ir *nomina attributiva*, pvz., *bais-únas* ← *baisùs*. Išimtį sudaro *nomina patronimica* su priesaga *-únas*, pvz.: *Aleksiúnas* ‘Aleksiaus sūnus’ ← *Alėksius*, *karaliúnas* ‘karaliaus sūnus’ ← *karālius* ir t. t. Tačiau neturime jokių duomenų nei įrodymų, kad *perkúnas* būtų buvęs kieno nors sūnus. Taigi, svarstant hipotezę, kad daiktavardis *perkúnas* yra siejamas su veiksmažodžiu *perti*, reikia paaiškinti tvirtapradės priegaidės ir priebalsio /k/ atsiradimą. Etimologai minėtą priebalsį bando paaiškinti teigdami, kad tai yra šaknies išplėtimas (vok. *Wurzelerweiterung*). Bet toks aiškinimas yra metodologiškai klaidingas, nes tai tipiškas „užburtas ratas“. Žodis *perkúnas* kildinamas iš šaknies **perk-*, bet pati šaknis paliudyta tikrai žodyje *perkúnas*. Vadinasi, žodis *perkúnas* pagrindžia šaknies **perk-* egzistavimą, o šio žodžio pagrindu atkurta šaknis **perk-* pagrindžia minėtą *perkúno* etimologiją.

Pagal antrąją etimologiją *perkúnas* siejamas su ide. ąžuolo pavadinimu **perk^wu-s*. Taip teigė Aleksandras Brückneris (1922), Vytautas Mažiulis (1996) ir kt. Iš esmės galima šiems tyrėjams pritarti, bet svarstant, kad daiktavardis *perkúnas* kilęs iš ide. **perk^wu-s* ‘ąžuolas’, dar reikia paaiškinti balsio ilgumą ir tvirtapradę priegaidę. Paaiškinti gana lengva, turint omenyje, kad ide. prokalbėje buvo posesyvinė priesaga *-Hon-* (nykstamasis laipsnis *-Hn-*). Tai vadinamoji „Hofmanno priesaga“, kuri pasitaiko įvairiose kalbose, pvz.: sgr. *μάραθον* ‘krapai, paprastasis

pankolis' → *Μαραθών* 'vieta, kur auga krapai', *γναθός* 'snukis → *γνάθων* 'parazitas, veltėdys'; lo. *nāsus* 'nosis' → *Nāsō* ir sind. *kanyā* [kaɳiɳā] 'merga' < **kaniian-* < **koni-Hon-*, plg. ssl. *is-koni* 'pradžioje' (Hoffmann 1955; 1976; Stüber 1998, 90). Aptariamoji priesaga taip pat gerai paliudyta baltų ir slavų kalbose, pvz., iš ide. daiktavardžio n. sg. **h₂óy-u-* / g. sg. **h₂yéw-* 'jėga' su pridėta priesaga *-Hn-* yra kilęs būdvardis **yāunos* 'turintis jėgą' > lie. *jáunas*. Tvirtapradė priegaidė būdvardyje *jáunas* atsirado dėl laringalo išnykimo.

Daiktavardis *perkūnas* neturi tikslių atitikmenų kitose ide. kalbose, todėl galima daryti prielaidą, kad *perkūnas* yra priesaginis veidynys iš ide. **perk^wu-s* 'ąžuolas' (plg. lot. *quercu-s* (< **perk^wu-s*) / got. *fairhwus* 'Welt' < *'Lebensbaum') ir posesyvinės priesagos (vadinamosios „Hofmanno priesagos“) *-Hn-*. *Perkūno* etimologinė reikšmė galėtų būti 'turintis ąžuolą' (Ostrowski 2012).

2) Slie. *aitivaras* (vėliau *aitvaras*) – vadinamosios „Calando sistemos“ pavyzdys. Pirmas šį reiškinį aprašė olandų iranistas Willemas Calandas (1892). Jis pastebėjo, kad *Avestoje* reguliariai aptinkama morfeminė alternacija tarp būdvardžių priesagos *-ra-* ir sudurtinių žodžių balsio *-i-*, pvz., būdvardis *tiγ-ra-* 'scharf': sudurtinis žodis *tiži-sruua* 'mit spitzen Hörnern', *tiži-aršti* 'mit scharfem Speer'. Vėliau Jakobas Wackernagelis (1897) pastebėjo, kad minėta balsių kaita pastebima ir graikų kalboje, pvz., sgr. *κνδ-ρῶ-ς* 'garsus' → *κνδι-ἀνειρα* (μαχη), *Κνδί-μαχος*, *Κνδι-γένης* (daugiau apie tyrimų istoriją žr. Ostrowski (2006)).

Šiandien manoma, kad „Calando sistema“ – tai senas ide. prokalbės reiškinys. Jo pėdsakų ieškoma kitose ide. kalbose. Jau Ernstas Frenkelis (1962–1965) spėliojo, kad slie. *aitivaras* yra sudurtinis žodis su daiktavardžiu *vāras* / *vara* 'jėga' (plg. la. *vara*) antrajame sande. Bet kas yra tas *aiti-*? Jeigu pritarsime kaitai *-ra-* : *-i-*, tai turėtume sutikti su tuo, kad *aitivaras* yra sudurtinis žodis su būdvardžiu *aitrūs* 'kartus; skaudus; kaitrus' pirmajame sande, o alternacija **ait-ra-s* : *aiti-varas* primena jau minėtus pavyzdžius *tiži-sruua* 'mit spitzen Hörnern', *tiži-aršti* 'mit

scharfem Speer' ir sgr. $\kappa\upsilon\delta\text{-}\rho\acute{o}\text{-}\varsigma$ 'garsus' → $\kappa\upsilon\delta\iota\text{-}\acute{\alpha}\nu\epsilon\iota\tau\alpha$ ($\mu\alpha\chi\eta$) 'kova, kuri šlovina vyrus'. Taip *aitivaro* etimologinė reikšmė būtų 'turintis ugnies galią'. Skirtumą **aitras* : *aitrus* galima palyginti su slie. *aštras* : dab. *aštrus*. Būdvardis *aitrus* atitinka ide. šaknį **h₂eyd^h*- 'entzünden / užkurti, uždegti' > lie. *iesmė* 'malkų kiekis, dedamas per kartą į krosnį' < **aid-s-m-ē* (Būga RR³, 339) (Ostrowski 2006, 122). Tokią *aitivaro* etimologiją paremia lietuvių folkloro duomenys.

Literatūra

Brückner Aleksander 1922, Osteuropäische Götternamen, *Zeitschrift für Sprachwissenschaft* 50, 161–197.

Caland Willem 1892, Beiträge zur Kenntnis des Avesta, no. 19, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 31, 266–268.

Casaretto Antje 2004, *Nominale Wortbildung der gotischen Sprache. Die Derivation der Substantive*, Heidelberg: Universitätsverlag Winter GmbH Heidelberg.

Fraenkel Ernst 1962–1965, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. Bd. 1–2, Heidelberg: Carl Winter.

Hirt Hermann 1892, Die Urheimat der Indogermanen, *Indogermanische Forschungen* 1, 464–485.

Hoffmann Karl 1955, 1976, Ein grundsprachliches Possessivsuffix, *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 6, 379–383 (1955) [Narten Johanna (Hg.), Hoffmann Karl 1976, *Aufsätze zur Indoiranistik* 2, Wiesbaden: Reichert].

Mažiulis Vytautas 1996, *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* 1, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Ostrowski Norbert 2006, *Studia z historii czasownika litewskiego. Iteratiwa. Denominatiwa*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM (Seria Językoznawstwo 25).

Ostrowski Norbert 2012, Lit. *perkūnas* 'piorun, grzmot' – próba weryfikacji etymologii, *Pruthenia* 6, 271–276.

RR = Kazimieras Būga, *Rinkiniai raštai* 1 (1958), 2 (1959), 3 (1961), 4, *rodyklės* (1962), Zigmas Zinkevičius (sud.), Vytautas Mažiulis (red.), Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Skardžius Pranas 1963, 1998, Dievas ir perkūnas, *Aidai* 6, 7, 253–257, 311–318 [Rosinas Albertas (red.) 1998, *Pranas Skardžius: Rinktiniai raštai* 4, 771–797, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla].

Stüber Karin 1998, *The Historical Morphology of n-Stems in Celtic*, Maynooth: County Kildare.

Wackernagel Jacob 1897, *Vermischte Beiträge zur griechischen Sprachkunde*, Basel: Fr. Reinhardt, Universitätsbuchdruckerei.

THE ETYMOLOGIES OF *PERKŪNAS* AND *AITIVARAS*

Summary

The present paper consists of two parts. The first one is dedicated to the etymology of the Lithuanian noun *perkūnas* (“thunder, thunderbolt”). According to the author, *perkūnas* is a derivative with a possessive suffix *-Hon-* / *-Hn* from the IDE **perkwu-s* (“oak”). The second part concerns the origin of the Lithuanian *aitvaras* (“supernatural being,” OLith. *aitvaras*). The analyzed noun is an instance of the so-called Caland system in the Baltic languages, and it traces back to the older compound word with the meaning **“being bestowed with flaming power.”*